

PAROHIA CA SPAȚIU DE AGREGARE RELIGIOASĂ, SOCIALĂ ȘI URBANISTICĂ PAROHIE – MAHALA – CARTIER

prof. dr. arh. Sanda VOICULESCU

În 1992 Pierre von Meiss, arhitect și profesor la facultatea din Lausanne, subtil cunoscător al orașului nostru, a definit într-un eseu Bucureștii ca fiind un „Collage City“. Cu 150 ani înainte, Aurelie Soubrian – Ghika, cu ochii unui francez, nu reușea să descifreze o ordine în aparenta dezordine: *„Bucureștii sunt un oraș aparte care nu seamănă cu nici una din capitalele noastre europene, aliniată și de o uniformitate care face disperarea artistului. Ulițele lungi și întortocheate, ca străduțele italiene, refuză orice lege a armoniei. Casele sunt aruncate la nimereală, într-o învălmășeală ca niște cuiburi în păduri; ele își arată aici opulența în mijlocul unor vaste curți care le dă un aer seniorial și izolat al unei reședințe de țară... Ulița continuă cu case având un etaj sau două, fără ordine sau regulă“¹.*

O anumită structurare, specifică orașului este percepută în 1877 de Ulysse de Marsillac folosind mijloace surprinzător de moderne de analiză urbanistică: *„J'ai sous les yeux un plan de la ville de Bucarest au XVII siècle, et qui peut nous donner une idée de l'aspect que présentait alors cette grande ville, déjà résidence des domni de Valachie. Au centre s'élève le palais princier, plus semblable à une forteresse qu'à une habitation de plaisance; autour se groupent les maisons de grands boyards, comme des satellites gravitant autour de leur astre principal“².*

Bucureștii par să fi fost și să continue să fie un oraș greu de descifrat: discontinuități ale țesutului urban, varietate stilistică și dimensională a clădirilor, o juxtapunere aparent necontrolată a mai multor orașe, un adevărat „Collage City“.

Persistența unei atari viziuni asupra orașului impune lectura structurii sale ca punct de pornire al oricărei politici de dezvoltare. Înțelegerea caracterului original, al tendințelor în evoluție și traducerea acestora în măsuri urbanistice devine o posibilă sursă pentru regăsirea identității pierdute.

Un oraș mare, un oraș capitală, nu este un spațiu propice creării unei stări de apartenență la comunitate. Ori anume spațiul urban poate avea capacitatea de a induce un sentiment de securitate, regăsire a locuitorilor într-un mediu familiar, un spațiu al unor posibile contacte interumane. Destructurat, mai mult decât alte așezări, prin salturi demografice generatoare ale cartierelor de locuințe sociale dezumanizate și dezumanizante, prin intervenții urbanistice brutale și lipsite de logică, Bucureștii au nevoie de căutarea unor căi, posibile direcții în evoluția sa viitoare. În asemenea situații recursul la istorie poate oferi dacă nu soluții, măcar idei utile unor viitoare studii.

Titlul comunicării dezvăluie – înaintea demonstrației – o asemenea idee: parohia ca spațiu de agregare, religios prin definiție, social și urbanistic prin efectele acestei structurări.

În această arie geografică, a unui ev mediu definit ca un Bizanț după Bizanț, modelul de oraș a fost rezultatul unor condiții similare sau apropiate celor care au determinat configurarea centrului major al Europei medievale răsăritene, Constantinopolul. Nu își are locul în această comunicare evidențierea tuturor motivelor care au condus la această stare de fapt. Reținând numai două dintre acestea, trebuie semnalată similitudinea de relație dintre biserică și statul și, poate de mai mare importanță, tipul de proprietate urbană: teritoriul orașului aparține, ca și în Bizanț, domnitorului, posibil a fi dăruit sau concesionat după propria sa voie demnitarilor, mănăstirilor, locuitorilor. etc. Aici se află, de altfel, una dintre cauzele esențiale a evoluțiilor distincte ale orașelor răsăritene în raport cu cele occidentale³.

Din planurile vechi orașul apare ca definit printr-o rețea de străzi importante radiale, convergente către reședința voievodală și mitropolie. În interiorul acestei rețele schema generală se reia, centrele polarizatoare ale străzilor secundare fiind, la acest nivel, bisericile parohiale. Teritoriile parohiilor s-au constituit astfel ca subzone echivalente, reeditând, la altă scară, orașul cel mare cu funcțiunile sale. O observație semnificativă a unui călător german în 1856 ne permite refacerea printr-o impresie a unei posibile imagini: „Între 8 case se găsește o bisericuță, un cimitir cu morminte proaspete, o cârciumă cu rachiu, o tutungerie, un atelier de modistă care cuprinde mai multă rușine decât modă și o colibă pentru paznicii de noapte”⁴. Pe un asemenea teritoriu se alătură casele boierești cu propriile lor curți, cu atenanse, cu slugile și robii proprii, locuințele orașenilor aparținând stării medii și cele ale săracimii. Modelul funcțional al centrului orașului este reluat în interiorul parohiilor: aceeași grupare a meșteșugurilor și comerțului sau a hanurilor modeste în preajma

bisericii, aceeași diluție a țesutului urban, rarefiat către periferia parohiei prin numeroase terenuri libere, grădini sau vii.

Aproape întreaga viață socială a comunității parohiale constituite prin apartenența la structura religioasă fundamentală s-a concentrat astfel în relație cu biserica și zona imediat limitrofă. Marele și primul istoric al orașului, Ionescu Gion, sesiza această situație susținând că „*În toate timpurile Biserica a ajutat pe Bucureșteni și Bucureștii au ajutat Biserica*”⁵. Dacă școlile importante, cele domnești, aparțineau mănăstirilor intraurbane, cele modeste funcționau pe lângă biserici. La o asemenea școală pentru copiii parohiei învățase și scriitorul Ion Ghica în anii 20 ai secolului trecut: „*Dar să ne întoarcem la școala noastră de la Udricani, școală sub albastrul cerului, pe prispa bisericii unde, când ploua, copiii se înghesuiau în odaia țârcovnicului... sau în clopotniță... Primprejurul bisericii în mahală, printre livezile de meri, de peri și de duzi, se zăreau vreo zece – cincisprezece învălișuri cu streășină ieșită ca o umbrelă, sub care locuia câțiva cavafi, croitori, islicari și cojocari; aceștia, când plecau la prăvălie, își trimeteau copiii la dascălul Chiosea, ca să nu ștângărească pe stradă*”⁶. Pe lângă multe dintre bisericile parohiale funcționau spitale, ca în cazul bisericii Icoanei. În apropierea bisericii se aflau uneori hanuri și cârciumi. Un spațiu neconstruit, maidanul bisericii, cu fântâna proprie constituia un alt loc posibil de întâlnire a locuitorilor. Biserica însăși era un spațiu care, în anumite situații, garanta securitatea locuitorilor și a averii acestora: „*În biserici se păstrau sipete, lăzi, boccele, toate avuțiile mahalagiilor. La foc, în biserică îngroziți, cărau tot ce aveau bucureștenii*” afirmă același Ionescu-Gion⁷.

Autoritatea judecătorească pentru cauze de importanță locală a preoților de mir este atestată încă din secolul XVII, ca și calitatea lor de redactori de acte juridice sau de martori audiați obligatoriu. Dreptul de judecată a fost întărit prin Regulamentul Organic din 1831, limitat la „*judecătoriile de împăciuire organizate duminica... pentru jăluirile de prea puțin preț*”⁸. Legea pământului și regulile bisericii confereau parohiilor o anumită autoritate administrativă: înregistrarea și păstrarea actelor de stare civilă, devenită ulterior obligație legală prin Regulamentul Organic în 1831⁹.

Forța structurată a parohiilor a fost validată prin asimilarea lor ca unități administrative teritoriale. Dacă până în secolul XVI termenul de enorie/parohie este utilizat curent pentru localizarea unor persoane, terenuri sau clădiri, începând din sec. XVII apare „mahalaua”, cu semnificație de cartier ca element de structură a orașului¹⁰. Împărțirea administrativă a orașului în cinci districte – „boiele”, „culori”, „plăși” – a grupat, începând din sec. XVIII, mahalalele ca unități de

referință. Este aproape indubitabil faptul că mahalaua ca grupare administrativă și unitate de recesământ s-a suprapus teritorial parohiilor, entități religioase. Dovada o constituie denumirile acestor mahalale, așa cum apar încă din primele catagrafii ale orașului. Cea mai veche dintre acestea, datând din 1789¹¹, consemnează 80 de mahalale, dintre care peste 60 poartă denumirea unei biserici, a unui preot sau a unui ctitor (restul denumirilor fiind date de curtea boierească – Bălăceanu, Dudescu de grupări pe meserii – Cărâmidari, Tabaci, sau pe etnii – Sârbi, Armenească).

Între parohie și mahala a existat o suprapunere teritorială, aceste entități constituind însăși esența structurală a orașului. Cartierul modern este rezultatul unor destructurări, al unor schimbări sociale și fizice ale organismului urban. La o analiză atentă, semnele spațiale și cele de receptare de către locuitori a vechilor parohii persistă. Conștiința apartenenței la o mahala – deci la o anumită parohie – s-a menținut mult peste limita secolului XIX: în numeroase scrieri memorialistice sau de altă factură mahalaua în care s-au născut sau unde au locuit reprezintă un reper important.

Parohiile s-au menținut ca entități religioase, dar creșterea populației a condus la supradimensionarea multora dintre acestea și, implicit, la slăbirea legăturilor dintre enoriași. Noile cartiere, fără biserici proprii reprezintă limita extremă a acestei destructurări.

Analiza țesutului urban, a grupării funcțiilor, permite decelarea unei anumite continuități a structurii tradiționale în teritoriul orașului, a unor subzone al căror centru polarizator este biserica parohială. Multe asemenea subzone au fost distruse integral sau parțial într-un proces de modernizare început încă de la sfârșitul secolului XIX. O primă „urbanizare“ pe principii de inspirație haussmaniană prin marile axe, implantul unor edificii publice necesare statului român modern, alte intervenții urbanistice importante au dezechilibrat parțial vechea structură policentrică. Procesul s-a accelerat după război afectând grav arii din centrul vechi.

În anumite cartiere/mahalale/parohii, mai mult sau mai puțin îndepărtate de centru, biserica se menține în punctul de convergență al câtorva străzi; o piață de mici dimensiuni ocupă uneori locul cimitirului dezafectat încă din secolul trecut; școala se află în imediata apropiere ca și o grupare de magazine, mici ateliere, cârciumi. Locuitorii zonei se adună nu numai la slujbe; ei se întâlnesc folosind tocmai asemenea spații destinate activităților curente. Așa se întâmplă în parohia Icoanei – mahalaua popei Cosma, la Silvestru sau Popa Rusu. Teritoriul parohiei nu este omogen dar tendința de captare a funcțiunilor de interes comun este încă perceptibilă.

Este oare această tendință posibil de continuat și dezvoltat? Se poate lua în considerare o viitoare dezvoltare a orașului prin revenirea, într-o concepție contemporană, la acest sistem policentric având drept reper parohia? Un răspuns nu poate rezulta dintr-o simplă idee, chiar dacă aceasta este susținută de o abordare istorică. Poate fi ignorată nevoia aproape axiomatică a bucureștenilor: de a-și regăsi identitatea într-un spațiu urban care să le aparțină? Existența unei asemenea căi nu se poate afirma în absența studiilor urbanistice complexe, inclusiv analize sociologice și consultări ale populației. Trebuie avut în vedere însă faptul că o asemenea politică, pe lângă înscrierea în cursul firesc al evoluției și dezvoltării orașului, poate contribui la recreerea sentimentului locuitorilor de apartenență la o comunitate și a comportamentului care decurge, substituindu-se stării de izolare resimțită în marile orașe.

NOTE

1. Aurelie Ghika, *La Valachie moderne*, Paris 1850, în George Potra, *Bucureștii văzuți de călători străini (secolele XVI-XIX)*, Buc., 1992, p. 194.
2. Ulysse de Marsillac, *Guide du Voyageur à Bucarest*, Buc. 1877, p. 19.
3. Se adaugă ca particularitate a ariei extracarpatice, definitorie în planul configurării spațiale, absența incintei de fortificații, prezentă însă la majoritatea orașelor bizantine.
4. W. Derblich, *Land und Leute der Moldau und Valachei*, Praga, 1859, în George Potra, *op.cit.*, p. 112.
5. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Buc., 1899, p. 170.
6. Ion Ghica, *Scrisori către V. Alecsandri*, Buc., 1953, p. 77.
7. I. Ionescu-Gion, *op. cit.*, p. 170.
8. Preot prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Buc., 1981, p. 28.
9. *Op. cit.*, p. 28; această obligație a fost retrasă și transferată primăriilor prin Legea Comunală din 1864 (*op.cit.*, p. 121).
10. Termenul, de origine turcească, nu a avut inițial conotația peiorativă actuală, însemnând cartier.
11. Florian Georgescu, *Aspecte privind împărțirea administrativă și evoluția demografică din Bucureștii anilor 1831 – 1848*, în *București, Materiale de istorie și muzeografie*, III, 19.

**LA PAROISSE COMME ÉSPACE RELIGIEUX
SOCIAL ET ÉDILITAIRE
PAROISSE – BANLIEUE – QUARTIER**

RÉSUMÉ

Bucarest semble être et avoir été une ville difficile à décoder: discontinuités du tissu urbain, grande variété de styles et dimensions des bâtiments, juxtaposition apparemment non contrôlée de plusieurs villes ou villages, un vrai „collage city“.

La persistance d'une telle vision de la ville impose la lecture de sa structure urbaine comme la politique de développement. La compréhension du caractère originaire évolutif de la ville et sa traduction en mesures d'urbanisme amènent une réponse aux questions d'identité des habitants.

Une grande ville – une capitale – ne constitue pas un espace propice à la création d'un état d'appartenance à une communauté. L'espace urbain peut pourtant avoir la capacité d'induire un sentiment de sécurité aux habitants, la redécouverte d'un milieu familier, espace de possibles contacts inter-humains.